

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Bakalářská práce

2015

Markéta Šebelová

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ

Hlavní specializace: Hispanistika

Realismus ve španělském pikareskním románu

Autor: Markéta Šebelová

Vedoucí práce: doc. Juan Sánchez

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce doc. Juanu Sánchezovi za cenné rady a připomínky k tématu diplomové práce.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předkládanou bakalářskou práci na téma Realismus ve španělském pikareskním románu vypracovala samostatně a vyznačila všechny citace z pramenů.

V Praze dne 13. srpna 2015

.....

Markéta Šebelová

Abstrakt:

Tato bakalářská práce se zabývá realismem v pikareskních románech přičemž toto téma je analyzováno na základě poznatků literární teorie. Práce představuje jednotlivé pohledy na realismus v pikareskních románech, důraz je kladen především na tři základní díla utvářející základ žánru - Lazarillo z Tormesu, Guzmán z Alfarache a Život rošťáka. Tato díla jsou analyzována prezentována z pohledu českých i zahraničních teoretiků, přičemž je zde zachycen jejich postoj a přístup, který se v historickém kontextu často proměňuje. Cílem práce je podat souhrnný přehled v českém jazyce, vzhledem k faktu, že řada děl, jež se zabývají touto problematikou, je dostupných pouze ve španělštině.

Klíčová slova: pikareskní román, Lazarillo, realismus, španělská literatura

Abstract:

The topic of this bachelor thesis is realism of the Spanish picaresque novels and it is analyzed on the basis of knowledge of literary theory. The thesis presents various perspectives on realism picaresque novels, the emphasis is primarily focused on the three basic novels constituting the genre - Lazarillo of Tormes, Life and Deeds of the Cunning Rogue Guzman de Alfarache and Quevedo's Buscón; there are presented different approaches of Czech and foreign theorists which was, in the historical context, often changing. The aim is to give a summary of the topic in the Czech language, due to the fact that a number of works dealing with this issue are available only in Spanish.

Key words: Picaresque novel, Lazarillo, Realism, Spanish literature

Obsah

Obsah	6
Úvod	7
1. Realismus v literatuře – koncept a jeho chápání	10
1.1 Realismus jako literární žánr	10
1.2 Realismus v rámci konceptu mimésis	10
1.2.1 <i>Novodobé chápání pojmu mimésis</i>	11
1.3 Realismus v rámci marxistické literární teorie	12
2. Pikareskní romány – jejich charakteristika a význam	13
2.1 Charakteristické znaky pikareskních románů	14
2.1.1 <i>Typické vyobrazení pícarů v pikareskních románech</i>	15
2.1.2 <i>Typické rysy žánru</i>	16
2.2 Historické a kulturní pozadí vzniku pikareskních románů	17
2.2.1 <i>Erasmismus a jeho vliv na španělské pikareskní romány</i>	20
3. Pikareskní romány jako odraz reality?	21
3.1 Společné rysy pícarů v dílech Lazarillo, Guzmán a Buscón	22
3.2 Témata zachycená v pikareskních románech	26
4. Pohled literárních kritiků na realismus v pikaresce	30
4.1 Přístup Běliče k realismu v pikareskních románech	31
4.2 Přístup Rica k realismu v pikareskním románu	34
4.3 Bataillon a pikareska – folklor vs. erasmismus	35
4.4 Srovnání přístupů	36
Závěr	38
Seznam použitých zdrojů:	40

Úvod

Období Zlatého věku ve španělské literatuře zahrnuje historicky širokou etapu od začátku vlády prvních Habsburků na počátku XVI. století až po baroko. V té době španělská společnost prošla řadou změn; Španělsko se od nejvyšší světové mocnosti s řadou koloniálních držav po celém světě proměnilo v jeden z ekonomicky i vlivově druhořadých evropských států. Jakkoliv bychom ale napříč Zlatým věkem Španělska mohli pozorovat hospodářský či sociální úpadek, nemůžeme hovořit o úpadku uměleckém. Naopak je toto období španělského umění a obzvláště literatury považováno, jak již sám název napovídá, za nejplodnější dobu, během něhož žila řada významných spisovatelů, dramatiků a básníků. Zlatý věk je ohraničen dvěma daty, začíná dobytím Granady v roce 1492 a končí smrtí španělského dramatika Calderóna de la Barcy v roce 1681, přičemž plody období je řada uměleckých děl ovlivněných pozdní renesancí, erasmismem či později barokní estetikou.

Můžeme hovořit také o bohatosti žánrů, ve vrcholném období vznikaly rytířské či pastýřské romány, zrodil se Quijote a vznikaly rovněž romány pikareskní, kterými se bude zabývat tato bakalářská práce. Prvním pikareskním románem bylo dílo Život Lazarilla z Tormesu vydaný v polovině XVI. století, přičemž dalšími dvěma díly, které vytvářejí pilíře tohoto žánru jsou Guzmán z Alfarache od Matea Alemána nebo pozdější, barokní pikareska Život Rošťáka či Buscón od Francisca Queveda. Můžeme hovořit o žánru, neboť romány mají řadu společných prvků, kromě hlavní postavy, pícara, je spojuje i podobná struktura a poetiky a především kritický pohled na realitu. Pikareskní romány bývají považovány za základ realismu v evropské literatuře. Díla vytvářejí fikivní realitu a satiricky hodnotí společnost, kritizují její neduhy a přetvářku. Díla rovněž kritizují církev.

Tato bakalářská práce se zabývá realismem ve španělských pikareskních románech, je tedy zaměřena na analýzu faktů, která by mohly potvrdit či vyvrátit, že je pikareskní román odrazem španělské historie v době jeho vydání. Práce má v plánu analyzovat jednotlivé prvky pikareskních románů a hledat ty z nich, které mají co do činění s realismem. Na základě tohoto základního rozboru děl, jejich vlastností, společných prvků a odlišností jsou následně představeny názory některých kritiků a je popsán jejich postoj.

Pikareskní romány jsou poměrně častým tématem hispanistů a literárních kritiků, vzhledem k rozsahu práce tedy není možné pokrýt všechny názory a uvést je zde. Proto budeme analyzovat především názory Oldřicha Běliče, známého v českém prostředí, a Marcela Bataillon a Francisca Rica, hispanisty a odborníky na pikareskní romány. Vzhledem k faktu, že v českém prostředí je ponejvíce známá práce Oldřicha Běliče, která pikareskní díla hodnotí z pohledu ne zcela objektivní marxistické kritiky, může se zdát, že tyto jeho ideje budou cíleně odmítány. Není tomu však tak, práce má za cíl objektivně představit míru realismu v pikareskním románu na základě předchozí analýzy děl. Práce je zaměřena teoreticky a vychází přirozeně z četby prvotních děl a následné analýzy názorů literárních teoretiků.

Práce je rozdělena do čtyř hlavních kapitol, přičemž první kapitola je teoreticky zaměřená na výklad pojmu realismus, ke kterému lze přistupovat z různých úhlů. V první kapitole se tedy na základě poznatků z odborné literatury pokusím definovat, co je to realismus v literatuře, jaké jsou jeho charakteristické vlastnosti a co jej v teoretické rovině definuje - zastavíme se tedy u pojmu mimese a jeho chápání v současné literatuře. Uvedeme si stručně chápání fikce a reality v literatuře. Také si k účelům naší práce představíme teoretická východiska marxistické literární teorie.

V druhé části se pak budu věnovat konkrétním rysům pikareskních románů. Uvedu argumentaci, na jejichž základě lze pikareskní romány shrnout do jednoho společného žánru. V této části budou typické společné rysy pícarů a témata, která se v dílech objevují. V tomto bude práce navazovat na teoretické východisko typizace literárních postav. Vzhledem k tvrzení marxistické literární teorie, že pikareskní romány jsou odrazem reality, je také nutné uvést v této kapitole stručný historický kontext doby, ve kterém pikareskní romány vznikaly. Zde bude také zahrnut erasmismus, o kterém se soudí, že je jeden z významných proudů, jež ovlivnil Lazarilla, první pikareskní román.

Třetí kapitola pak bude teoreticky uvedené charakteristické prvky žánru a témata identifikovat v literárních dílech, konkrétně tedy ve zmíněných třech dílech utvářejících žánr. Na základě četby těchto děl potvrdíme, zda teoretická východiska o tématech a konceptu pikareskního románu jsou platná. V této části také nastíníme rozdíly mezi romány a okomentujeme jejich příčinu. Díky tomuto postupu tak bude lehce nastíněn děj každého románu a budou charakterizovány některé postavy.

Poslední část práce se pak bude věnovat konkrétním názorům literárních teoretiků, přičemž bude vycházet především z analýzy Běliče, která bude konfrontována s jinými názory. Bude rozebrán přístup marxistických teoretiků k realismu v pikareskních románech a budou také uvedeny konkrétní názory na podporu argumentace, která má za cíl ukázat pikareskní romány jako odraz doby. Na druhou stranu budou představeny názory Francisca Rica o vytváření literární reality. Rovněž bude konzultován vliv erasmismu na pikareskní romány a to na základě názorů Marcela Bataillona.

Teoretická i praktická část práce bude vycházet z poznatků odborné literatury, především monografií. Tématu pikareskního románu se věnuje řada hispanistů, je to tedy téma velmi důkladně prostudované a není v možnostech této práce zahrnout a analyzovat všechny názory teoretiků. Zaměříme se tedy jen na vybraná díla, která jsem zmínila. K tématu je dostupná také řada článků online, ze kterých budu rovněž čerpat. Převážná většina zdrojů je dostupná ve španělštině.

1. Realismus v literatuře – koncept a jeho chápání

První kapitola této bakalářské práce teoreticky představí koncept realismu v literatuře. Tento teoretický úvod je nezbytný pro následující analýzu toho, jak je pojem chápán a jak je k němu přistupováno jednotlivými literárními kritiky v případě pikareskního románu. Realismus je možno chápat ve své podstatě dvěma způsoby – jako obecně platný přístup ke skutečnosti či jako literární směr, oba tyto přístupy si v této kapitole definujeme. Pro účely této práce se budu rovněž zabývat pojmem mimesis a realismem marxistickým.

1.1 Realismus jako literární žánr

Realismem v literatuře se často rozumí literární typický pro konec 19. století, velmi často je tento žánr definován jako opak literárního romantismu. Pro realismus je typickým žánrem román. Témata zachycují životy celého spektra společnosti, častými hrdiny jsou obyčejní lidé. Charakteristická je typizace postav, tyto postavy jsou také velmi dobře a důkladně psychologicky vykresleny. Jak již samotný název směru napovídá, v literárních dílech jsou skutečnosti popisovány objektivně, resp. do jisté míry objektivně, dle autora. Hovoříme tedy o jakési angažovanosti literatury, zachycuje problémy či témata dané doby. Je však nutné si uvědomit, že realistické romány nelze považovat za historický odraz doby, ale že pouze vytvářejí jakési zdání reality, realistickou fikci, která může některé rysy typické pro danou společnost či historické období upozadit či naopak zdůraznit.

Realismus pro kritiku společnosti často využívá satiru, tj. využívání ironie či zesměšnění negativních vlastností společnosti. Toto je důležité i v kontextu pikareskního románu, jak dále uvidíme.

Realismus, jak jej budeme chápat v pikareskním románě, budu realismem spíše v širším slova smyslu tak, což definujeme v další subkapitole.

1.2 Realismus v rámci konceptu mimesis

Konceptem realismu se zabývají již antičtí filozofové, konkrétně Aristoteles v díle *Poetika* a Platón v díle *Ústava*.¹ Pojem mimesis by se dal charakterizovat jako umění napodobení,

¹ KASTNEROVÁ, M. *Fikce a skutečnost – je mimesis překonaný konstrukt?* [online] Dostupné z WWW: <http://filosofiednes.ff.uhk.cz> [cit. 2014-04-29]

jež je důležité pro chápání literárních děl. Lidé si pro pochopení literárního díla vytvářejí vlastní fiktivní konstrukty, které mají své kořeny v realitě.

Podle Platóna existují tři stupně reality. Na prvním stupni se nacházejí ideální formy, jejichž původ se nezkoumá. Za nimi následují fenomény, jež jsou odrazem těchto ideálních forem, idejí a na posledním stupni se nachází právě literatura a její mimetické zobrazení skutečnosti, tedy konstrukt vytvořený na základě skutečnosti.² Aristoteles považuje pojem imitace za pojem charakteristický pouze pro umění, podle něj se umění imitací odlišuje od všeho ostatního ve vesmíru a tím je osvobozeno od soupeření s ostatními lidskými činnostmi.³ Pohled na realismus v literatuře se samozřejmě v průběhu dějin mění, rovněž v jednotlivých historických etapách je vnímán různě, vzhledem k pohledu jednotlivých literárních kritiků či k jejich příslušnosti k teoretickým školám. Většina teoretiků se shoduje, že pro stanovení realismu v literatuře je důležité najít rovnováhu mezi principem autonomie daného literárního díla a referencemi k jednotlivým reálným souvislostem, historickým skutečnostem či sociálním tématům typickým pro dobu, v níž literární dílo vzniklo a bez nichž by literatura nebyla tím, čím je, tedy důležitou společenskou institucí, která zaujímá čtenáře.⁴

Hovoříme-li o tzv. genetickém realismu, autor vsází na existenci jediné a jedinečné reality, jejíž existence předchází existenci literárního textu a je založena na důkladném zkoumání. Výsledkem tohoto zkoumání je pak téměř dokonalé vyobrazení, přičemž je ovlivněno i použitím jazyka, jakožto nejdůležitějšího prostředku v literatuře.⁵

Ještě než se dostanu k realismu v kontextu marxismu, jehož charakteristika je pro tuto práci důležitá, ráda bych se obecně věnovala fikci a skutečnosti v literárních dílech.

1.2.1 Novodobé chápání pojmu mimésis

Pojmem mimeze se důkladně zabývá Doležal ve svém díle *Heterocosmica*. V literárních dílech tedy odlišujeme skutečnost a fikci, přičemž právě chápání pojmu mimeze jakožto imitace skutečnosti. Fikční světy jsou v Doleželově chápání konceptu mimeze

² VILLANUEVA, D. *El realismo intencional* [online] s. 178 Dostupné z WWW: <http://cdigital.uv.mx/bitstream/123456789/6396/2/199024P177.pdf> [cit. 2014-04-29]

³ ABRAHAMS, M. H. *The Mirror and the Lamp. Romantic Theory and the Critical Tradition* cit. dle VILLANUEVA, D. *El realismo intencional* [online] s. 178 Dostupné z WWW: <http://cdigital.uv.mx/bitstream/123456789/6396/2/199024P177.pdf> [cit. 2014-04-29]

⁴ VILLANUEVA, D. *El realismo intencional* [online] s. 180 Dostupné z WWW: <http://cdigital.uv.mx/bitstream/123456789/6396/2/199024P177.pdf> [cit. 2014-04-29]

⁵ Tamtéž

napodobením, imitací světa skutečného.⁶ Autor dále vysvětluje vztah mezi fikcí a skutečností takto – fikční referent zobrazuje skutečnost.⁷ V našem případě tedy by postava pícarů, například Lazarilla zobrazovala reálnou osobu žijící v daném období. Takto interpretovat literární dílo ale nelze, aniž bychom zpochybňovali míru realismu v literatuře, nelze tvrdit, že hrdinové románů jsou přesným vyobrazením skutečnosti. Proto Doležel hovoří o jakémsi posunu, tedy fikční realita zobrazuje jakousi obecninu, tj. nějaký typ, sociální skupinu, historickou lokaci.⁸ Autor obecně považuje mimetickou teorii za přežitek a nabízí koncept fikčních světů. Tuto teorii zde nebudeme vzhledem k zaměření bakalářské práce rozebírat a spokojíme se pouze s vysvětlením konceptu mimésis tak, jak jej autor uvedl.

1.3 Realismus v rámci marxistické literární teorie

Marxistická literární teorie vychází z učení marxismu Karla Marxe a Bedřicha Engelse. Marxismus se přirozeně nezabýval primárně uměním, je mu však věnován poměrně široký prostor a to z toho důvodu, že mu oba autoři připisovali značnou důležitost.⁹ V jejich pracích převládalo pojetí literatury v historickém kontextu, podle Marxe je umění propojeno s historií, literatura tedy měla v marxistickém kontextu funkci poznávací a dokumentární.¹⁰ Pro Marxe byla důležitá historická reprezentativnost jednotlivých postav, marxistická díla usilovala o pravdivé vyobrazení života.

Je nutné také zmínit, jaký je postoj marxismu k pojmu estetika. Podle marxistů je člověk od počátku vybaven určitým základním estetickým cítěním a smyslem pro umění, které je však během života potřeba rozvíjet a doplňovat. Stále se vyvinující smysl pro estetiku se sebou přináší schopnost lidí rozlišovat mezi krásným a ošklivým a obecně pochopit hodnotu uměleckého díla, přičemž míra estetiky jde ruku v ruce s možností pochopení díla. Toto nastává teprve v okamžiku, kdy dojde k úplnému spojení mezi estetickou hodnotou díla s ideovým obsahem.¹¹ Součástí literatury by tedy podle marxistické teorie měla být poznávací hodnota ovlivňující čtenářovu morálku a utvářející názory v souladu

⁶ DOLEŽEL, L. *Heterocosmica*. Karolinum Praha 2003 s. 21

⁷ Tamtéž

⁸ KASTNEROVÁ, M. *Fikce a skutečnost – je mimésis překonaný konstrukt?* [online] Dostupné z WWW: <http://filosofiednes.ff.uhk.cz> [cit. 2014-04-29]

⁹ MITOSEKOVÁ, Z. *Teorie literatury: všeobecný přehled*, 2010, s. 336

¹⁰ Tamtéž, s. 345

¹¹ AFANASJEV, V. G. *Základy vědeckého komunismu: Učební text pro střední stupeň stranického vzdělávání*, s.246

s marxistickou ideologií. Pro marxistickou literární kritiku je tedy typické ztotožňování postav, lokací či témat v daných dílech s konkrétní historickou skutečností. Tento prvek je velmi důležitý pro naše další zkoumání realismu v pikareskních románech.

2. Pikareskní romány – jejich charakteristika a význam

Pikareskní romány jakožto žánr vznikl právě ve Španělsku. V této kapitole uvedu charakteristické rysy typické pro většinu románů, dále také témata a styl, kterým jsou knihy psány. Pro další analýzu je také nezbytné stručně nastínit období, ve kterém se pikareskní romány psaly.

2.1 Charakteristické znaky pikareskních románů

Pikareskní romány mají řadu společných rysů. Pikareskními romány nazýváme ta díla, jejichž hlavním hrdinou je *pícaro*, tj. šibal, zlodějíček, člověk žijící na okraji společnosti. Za první pikareskní román bývá považováno dílo Lazarillo z Tormesu (*Lazarillo de Tormes*). Někteří vědci se však domnívají, že Lazarillo je protopikareskním románem a za první dílo považují Guzmána z Alfarache (*Guzmán de Alfarache*) od Matea Alemána.¹² V této práci se však budeme řídit názorem Marcela Bataillona a budeme za první pikareskní román považovat Lazarilla.¹³ Stejně tak Juan Luis Alborg považuje Lazarilla za první a jedinečné dílo, které ustavuje nový žánr španělské historie.¹⁴

Román vyšel v roce 1554, celý název díla ve španělštině je *Vida de Lázaro de Tormes, de sus fortunas y adversidades*. Román se objevil na třech místech, v Burgosu, Alcalá de Henares a v Amberes, často se tedy předpokládá, že musela existovat již předchozí edice v roce 1553, ze které vzešly ty z roku 1554.¹⁵ Jedná se o krátkou knihu, ovšem co do stylu a struktury románu naprosto inovativní, stejně tak je nová svým přístupem. Autor tohoto románu není dosud znám, ačkoliv existuje řada teorií, které se autorstvím zabývají. V této práci není důležité teorie o autorství rozebírat, pro další rozbor je však informace o anonymitě autora podstatná.

¹² SÁNCHEZ, J.A. *Cervantes a otázka pravdy* In: *Literární paměť a kulturní identita*, s. 12

¹³ BATAILLON, M. *Le Roman Picaresque*, 1931, cit. dle SÁNCHEZ, J.A. *Cervantes a otázka pravdy* In: *Literární paměť a kulturní identita*, s. 25

¹⁴ ALBORG, J.L. "Capítulo XVIII. La novela picaresca. El Lazarillo de Tormes." In: *Historia de la literatura Española* s. 746

¹⁵ VICENTE, A. Z. *Qué es la novela picaresca* [online] Dostupné z WWW: <http://www.biblioteca.org.ar/libros/92707.pdf> [cit. 2014-6-15]

V období vydání Lazarilla, se psaly a vydávaly převážně rytířské romány, jejichž optika je naprostým protipólem pikareskních románů. Rytířské romány zobrazovaly idealistické představy a postavy, zatímco pikareskní romány jsou charakteristické realistickým zobrazením skutečnosti. Kromě již zmíněných dvou děl – Lazarilla a Guzmána z Alfarache, patří do trojice hlavních děl, která zastupují tento žánr, ještě Buscón od Francisca Queveda.

Pikareskní romány se psaly v období Zlatého věku španělské literatury (*Siglo de Oro*), do tohoto období spadají dva umělecké slohy – renesance a baroko. Pikareskní romány jsou tedy kombinací obojího, kombinují renesanční radost ze života, kdy cílem literatury je kromě představení krásy i pobavit, ale také barokní obžalobu společnosti. V pikareskních románech se kritizují různé společenské vrstvy, s výjimkou obyčejných lidí. Pikareskní romány se samozřejmě psaly i v jiných koutech Evropy, například v Anglii či Francii, ale podle Alborga

2.1.1 Typické vyobrazení pícara v pikareskních románech

Hlavní postavy, pícarové, mají určité typické vlastnosti. Vzniká tedy literární typ, postava pícara. Je jisté, že vždy záleží na konkrétním románu, ale obecně lze uvést, že postavu pícara charakterizuje toto:

- Pochází z rodiny na okraji společnosti.
- Motorem jeho života jsou hlad a čest. Hlad je to, čím neustále trpí, čest je to, čeho chce dosáhnout, chce stoupat po společenském žebříčku.
- Slouží jednotlivým pánům, díky nim poznává sám sebe a společnost, služba je pícarovi školou života.
- Pícaro tedy sbírá životní moudro prostřednictvím své služby a situací, do nichž se dostává.
- Pícaro využívá své důmyslnosti a často nepoctivých praktik, jako je lež či krádeže, pro vylepšení svého životního standartu.

Pícaro je tedy jakýmsi antihrdinou, člověkem na okraji společnosti, který se snaží nabýt čest, přičemž na své cestě se učí od jednotlivých pánů a k dosažení svých cílů často nedbá na prostředky. Pícaro je cynický, často nemorální, přesvědčený o tom, že hodnota a cena věcí nejsou stejné.¹⁶

¹⁶ ALBORG, J.L. "Capítulo XVIII. La novela picaresca. El Lazarillo de Tormes." In: *Historia de la literatura Española* s. 746-747

2.1.2 Typické rysy žánru

Pikareskní romány jsou psány jako fiktivní autobiografie, většina z nich jsou tedy psány v první osobě.¹⁷ Zajímavé také je, že tato biografie je retrospektivní, vypravěč, tedy pícaro vypráví chronologicky skutečnosti a události z pohledu již dospělého, společensky zařazeného člověka. Romány mají epistolární formu, vypravěč-pícaro příběh vypráví čtenáři či jiné fiktivní osobě, v případě Lazarilla například, známému Vuestra Merced.¹⁸ Právě díky tomuto způsobu vyprávění je umožněno vyjádřit myšlenky díla velmi realisticky a napřímo, je to jeden s typických znaků pikareskních románů. Jedná se také o, v té době, zcela inovativní postup v literatuře.

Zde je zajímavé i použití jazyka. Ačkoliv jsou autoři pikareskních románů velmi vzdělaní lidé, romány nejsou psány španělštinou typickou pro dobu vydání. Jazyk splňuje funkci realistického vyobrazení skutečnosti, bylo by tedy samozřejmě nekoherentní, kdyby vypravěč-pícaro hovořil spisovnou španělštinou. V románech jsou použity vulgarismy, ustálená spojení, lidová rčení. Použitá forma tedy lépe zachycuje společenskou situaci, lépe charakterizuje celkové vyznění románu a dokresluje jeho atmosféru.

Co se týče funkce pikareskního románu, dá se považovat za kritickou. Prostřednictvím příběhů a událostí, které se hlavnímu hrdinovi dějí, se zrcadlí problémy a kritika společnosti, především církve, rovněž se kritizuje celkové uspořádání společnosti, pokrytectví a zkaženost společnosti. Jak již jsem zmínila v první části, pro tuto kritiku je zvolen způsob satiry. I tato funkce je velmi novátorská. Do té doby se psaly převážně rytířské romány, s kladnými hrdiny, které popisovaly ideální stavy světa a byly nekritické. Funkce těchto románů byla zcela estetické. Bavíme-li se zde o idealistických dílech jako například rytířských románech, hodí se také zmínit, že pícaro představuje právě protipól hrdinů rytířských románů.¹⁹

Dobrodružství a situace, do kterých se pícaro dostává jsou vyprávěny s moralizujícím účelem. Struktury jednotlivých kapitol, zvláště dobře to jde pozorovat právě v Lazarillovi, jsou obdobné, opakují se. Vypravěč-pícaro prezentuje morální poučení na nějakém konkrétním příběhu, kdy protagonista udělá něco špatného a je za to následně potrestán.

¹⁷ Toto platí o všech třech významných románech daného žánru.

¹⁸ Zřejmě někdo z lepší společnosti, existují rovněž studie, koho Vuestra Merced představuje, toto v práci nebude rozebíráno.

¹⁹ VICENTE, A. Z. *Qué es la novela picaresca* [online] s. 19 Dostupné z WWW: <http://www.biblioteca.org.ar/libros/92707.pdf> [cit. 2014-6-15]

Rovněž v každém pikareskním románu nadejde i okamžik, kdy i sám pícaro lituje nad činy, které udělal. V dílech se objevují poučení, která jsou často prezentována s notnou dávkou satiry, to především v Lazarillovi a Buscónovi. V díle Matea Alemána, v Guzmánovi, byly morální poučení ve stylu určitých kázání, *sermones*, napsané v barokní spisovné španělštině, které se obracely na hřešící společnost. Pro moralizující účel Alemán využívá techniky *ex contrario*, tj. představí antihrdinu, příklad, který bychom neměli následovat.²⁰ Typický je pro pikareskní romány i otevřený konec.

V pikareskních románech se téměř nevyskytují popisy prostředí, v nichž se děj odehrává, nejčastěji jsou v dílech dialogy či vyprávění. Příběhy jsou však zasazeny do jednotlivých určitých míst nebo spíše měst (např. Salamanca v Lazarillovi). Zde je tedy vidět realismus děl, jsou zasazeny do konkrétních měst, kde žije sorta obyvatel odpovídající té sortě, která právě v XVI. století ve Španělsku skutečně žila. Jak již jsem zmínila, realistická je i kritika společnosti, přičemž rozšířeným způsobem kritiky je satira. Zde řada vědců rozlišuje mezi Buscónem a zbytkem pikareskních románů, vzhledem k faktu, že Quevedo ke kritice společnosti ve svém díle využívá nejen satiru, ale hojně také sarkasmus, výsměch a deformaci reality. Vyznění je však i u Buscóna stejné, cílem je kritizovat společnost, která je podle autorů velmi zkažená. Rozdílem však je, že Quevedo zesměšňuje právě postavu pícara, přičemž ostatní autoři kritizují společnost prostřednictvím ostatních postav a společnosti, ve které pícaro žije.

Podle některých literárních vědců, kteří patří k marxistické škole, zcela pochopitelně v rámci filozofie marxistických myšlenek, ztotožňuje realismus v pikareskních románech s historickými skutečnostmi. Další část práce se bude zabývat tím, zda je takovéto ztotožnění možné. Ještě před touto analýzou je však nutné uvést historický kontext doby, ve které se pikareskní romány zrodily.

2.2 Historické a kulturní pozadí vzniku pikareskních románů

Jak již bylo zmíněno, první pikareskní román byl vydán v polovině XVI. století, přičemž právě toto století je symbolem španělské hegemonie, jedná se o vrcholné období Španělska, které mělo koloniální državy od Ameriky po Filipíny. Na poli kultury můžeme během vlády Karla I. a Filipa II. zaznamenat tři projevy – erasmismus, který je právě pro

²⁰ ALVAR, C., ARROYO S. "Alemán, Mateo." *Gran enciclopedia cervantina. Volumen I: A buen bocado-Aubigné*. s. 275

první pikareskní dílo, Lazarilla, typický, a kterému se budeme dále věnovat podrobněji, novoscholastické myšlení a baroko.²¹

Rozhodujícím faktorem ovlivňujícím španělskou společnost byla nepochybně náboženská krize, která Evropu rozštěpila na dva bloky – protestantský a katolický. Zde dostává velký prostor učení Erasma Rotterdamského, které si zmíníme v další subkapitole.

Kromě této doktríny měly na španělské kulturní myšlení vliv rovněž specifické španělské středověké a folklórní prvky.²²

Co se týče folklórních prvků, vědci se domnívají, že na Lazarilla mělo zásadní vliv středověké dílo Celestina od Fernanda Rojase, podle Alborga styl a technika použitá v Lazarillovi není nová, ale převzatá z Celestiny.²³ Rovněž postavy s realistickými vlastnostmi, takzvané antihrdiny, jsme již mohli pozorovat ve středověkých divadelních fraškách.²⁴ Spousta postav má tedy lidový původ, pochází z lidových pořekadel, bajek či středověkých lidových povídek.

Rovněž řada témat, kterým bývá dáván v pikareskních románech prostor, se objevují již v jiných dílech z tohoto období. Toto je důležité reflektovat, neboť právě opakování témat bývá argumentem marxistických teoretiků, které podle nich potvrzují historickou hodnověrnost pikareskních děl. Inovativní je u pikareskních románů kromě samotné postavy pícara a jeho osobního rozvoje, i vyprávěcí technika.

Zastavíme-li se u historických událostí, které ovlivňovaly tehdejší společnost, není možné nezmínit pokračující zámořské cesty. Právě ty totiž znamenaly jak význam, tak zkázu pro španělskou společnost, se zámořskými cestami totiž započal hospodářský úpadek poloostrova. Již za vlády Karla I. (respektive Karla V. jakožto německého císaře) můžeme pozorovat silné daňové zatížení, přičemž to se dotýkalo především rolníků, nikoliv šlechty.²⁵ Také dovoz drahých kovů se podepsal na neblahé hospodářské situaci země. Velká část z amerického bohatství totiž ve Španělsku ani nezůstala, ale byly z něj placeny dluhy královského či náboženské války. Prostředky, které v zemi zůstaly však hospodářské situaci nenapomáhaly. Vzhledem k faktu, že bohatství se neinvestovalo, tak příliv drahých kovů vedl pouze k inflaci. Řada latifundií španělských rolníků taky padla na

²¹ UBIETO ARTETA, A. *Dějiny Španělska* s. 233

²² V třetí části se zaměřím na konkrétní folklórní prvky v pikareskních románech, tyto prvky mají, jak dále uvidíme, podle teoretiků nemalý význam pro určování míry realismu v daných dílech.

²³ ALBORG J.L. "Capítulo XVIII. La novela picaresca. El Lazarillo de Tormes." In: *Historia de la literatura Española* s. 762

²⁴ Tamtéž s. 747-748

²⁵ BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*, s. 34

splacení královského dluhu bankéřům, převážně Fuggerům.²⁶ Není pochyb, že takového hospodaření mělo nejhorší vliv na ty nejnižší vrstvy, převážně rolníky, kteří přicházeli o své pozemky, byli nuceni platit vysoké daně a za svou produkci dostávali málo peněz. Hospodářskou situaci také negativně ovlivnilo vyhnání morisků na počátku XVII. století. Filipu II. se, stejně jako jeho otci, nepodařilo morisky přivést ke křesťanství a asimilovat je, byli tedy vyhnáni. V té době tvořili asi dvacet procent veškerého obyvatelstva, demografický úbytek byl tedy značný. Ekonomicky pro Španělsko znamenalo velkou ztrátu a to hlavně z toho důvodu, že řada měst, například Valencie, byla závislá na příjmech z morisků a na produktech, které vyrobili. Královská pokladna tedy přišla o velmi pracovitá a povolné poddané.²⁷

Další demografický pokles vznikl z důvodu odlivu španělského obyvatelstva. Řada lidí odcházela do nově objevených oblastí v Latinské Americe. obyvatelé byli často vyhnáni ze Španělska nepřiměřenou daňovou zátěží, které postihovalo hlavně venkov. I z toho důvodu řada lidí, kteří neodešli do Ameriky, odcházelo do měst, například do Madridu.²⁸

Hospodářská situace se tedy podepisovala i na stavu společnosti. Podle některých historiků, v období vlády prvních Habsburků bylo ve Španělsku plno tuláků a žebráků. Ti se rekrutovali z řad rolníků, ale později, za doby Filipa II. také z řad žoldáků bojujících ve válkách proti protestantům. Situace těchto lidových vrstev byla v souladu s vývojem španělského hospodářství. Jak již jsem zmínila, v druhé půlce XVI. století se řada obyvatelů stala obětmi dluhové krizi, inflace a nepřiměřeného daňového zatížení, což vedlo k druhotným společenským jevům typickým pro vládu Filipa II. - žebrotu a tuláctví.²⁹ Kromě rolníků a žoldáků byli podle některých pramenů postihováni chudobou a s ní spojenými jevy rovněž hidalgové, příslušníci drobné šlechty.³⁰

Duchovně a kulturně bylo Zlaté období španělské literatury, do kterého spadají i pikareskní romány, velmi bohaté. Duchovní rozkvět byl významně náboženského charakteru. Za vlády Karla I. hovoříme o rozmanitosti v náboženství, ke slovu se dostával erasmismus a rovněž náboženská reformace podpořena přítomností židovského a muslimského prvku ve Španělsku. V druhé půlce XVI. století za vlády Filipa II. se Španělsko v souladu

²⁶ BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*, s. 38

²⁷ UBIETO ARTETA, A. *Dějiny Španělska* s. 255

²⁸ UBIETO ARTETA, A. *Dějiny Španělska* s. 293

²⁹ Tamtéž s. 244

³⁰ BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*, s. 47

s výsledky tridentského koncilu³¹ vydává cestou vyznávání ortodoxní linie katolicismu.³² Toto také vysvětluje nástup novoscholastiky a baroka v duchovním smýšlení, přičemž ideje humanismu a Erasma Rotterdamského se dostávají do pozadí. V době vydání Quevedova *Buscóna* je pak dílo plně ovlivněno barokní estetikou. Období baroka bylo charakteristické dvěma estetickými proudy – konceptismem a kulteranismem. Konceptismus typický pro tvorbu Queveda má jisté znaky pesimismu, témata jsou hledání smyslu bytí.

Pro pikareskní román je typická kritika církve, podle odborníků jsou pikareskní díla, především *Lazarillo*, ovlivněny učením Erasma Rotterdamského, jehož myšlenky představím v následující subkapitole.

2.2.1 Erasmismus a jeho vliv na španělské pikareskní romány

Erasmus Rotterdamský, humanista a filozof, svým učením značně poznamenal rozvoj humanismu. Byl pro řešení náboženské krize prostřednictvím dialogu. Neodmítal křesťanskou doktrínu, ani uspořádání církve, kritizoval však rutinu, korupci a pokrytectví uvnitř církve, přičemž reforma církve by měla započnout u duchovenstva na nejnižších pozicích, protože právě tito kněží jsou nejbližší obyčejným lidem. Erasmovo učení se do jisté míry podílelo i na tvorbě císařské politiky Karla V., který měl být prostředníkem mezi protestanty a křesťany, přičemž nástrojem mu mělo být právě Erasmovo učení.³³

Přívrženci Erasmových myšlenek byli především představitelé z vyšších kruhů aristokracie a z univerzitních kruhů, přičemž největšími erasmisty byli Luis Vives a bratři Valdésové.³⁴ Centrem byla Univerzita v Alcalá. Středobodem Erasmova myšlení byl antiklerikalismus, jež spočívá v myšlence, že náboženská víra patří do čistě soukromé sféry občanů, je to intimní záležitost každého člověka, přičemž církev, jakožto organizace má na toto osobní vykonávání víry nežádoucí vlivy, protože podléhá politickým a sociálním tlakům a není nezávislá. Erasmus tedy tímto zpochybňoval roli prostředníka mezi obyčejnými lidmi a Bohem.

³¹ Tridentský koncil je 19. ekumenický koncil, který zasedal v Trentu v letech 1545-1563 a řešil otázku protestanství a katolické reformace.

³² UBIETO ARTETA, A. *Dějiny Španělska* s. 259-260

³³ UBIETO ARTETA, A. *Dějiny Španělska* s. 261

³⁴ Tamtéž, s. 260-261

Je jasná, že ačkoliv Erasmus nehlásal nutnost násilné reformace a jeho učení bylo spíše umírněné, po změně náboženského klimatu zapříčiněné dohodami na tridentském koncilu, byl erasmismus odsouzen a jeho stoupenci byli perzekuováni inkvizicí.

Přesah Erasmova učení však můžeme pozorovat právě v umění a to nejen v pikareskních románech, ale rovněž i jiných významných dílech španělských spisovatelů jako je například dílo Jména Kristova od Fraye Luise de León.

3. Pikareskní romány jako odraz reality?

Z výše popsaných teoretických rovin, přístupů a historického či uměleckého kontextu, který ovlivnil pikareskní romány, můžeme identifikovat jako ty realistické, tedy ty, které by mohly mít určitý historický základ, tři základní problémy. Jsou jimi nepříznivá hospodářská situace za doby vlády prvních Habsburků, která by zapříčila další typické rysy tehdejší společnosti, tuláctví a žebrotu a kritika církve. Na základě podrobnější analýzy konkrétních pikareskních děl, budeme sledovat, zda opravdu existují společné rysy pikareskních románů a zda se témata jako ekonomická krize, společenská krize a náboženská krize v dílech objevují. Tato kapitola se tedy bude věnovat tomu, co základní tři díla žánru spojuje, jaký je mezi nimi rozdíl a jakým způsobem je přistupováno k jednotlivým problémům či společenské kritice.

3.1 Společné rysy pícarů v dílech Lazarillo, Guzmán a Buscón

Jak jsem již zmínila, pikareskní romány jsou považovány za románový subžánr a jako takové musí mít určité společné charakteristické rysy. V teoretické formě jsme si je uvedli ve druhé části, nyní zhodnotíme, zda romány společné rysy mají. Tato analýza je důležitá i z hlediska zkoumání realismu v dílech. Vzhledem k faktu, že všechna tři díla byla napsána během Zlatého věku španělské literatury, které, jak také víme, podléhalo řadě změn v oblasti duchovní. Literatura a umění byly postupně ovlivňovány erasmismem, novoscholastikou a barokní estetikou. Právě tyto změny ve společenském smýšlení, které jsou zachyceny v pikareskních románech, nám mohou pomoci odhalit, do jaké míry jsou tehdejší reálné sociální a náboženské otázky reflektovány v dílech.

Pícarové mají společné rysy, hovořily jsme o nepříliš stabilním rodinném zázemí, přičemž rodiče pícarů byli lidé na okraji společnosti. Toto je typické pro všechny tři protagonisty – Lazarilla, Guzmána y Pablose z díla Buscón.

Lazarillovův otec pracoval ve mlýně a byl obviněn, že kradl svým klientům pšenici a byl za to odsouzen a poslán na galeje, kde zahynul. Lazarillova matka se poté podruhé vdala, vzala si černocha a s ním měla dítě, Lazarillova bratříčka, mulata. Již tón, jakým vyprávěč Lazarillo popisuje svého otčíma dává tušit, že v XVI. století nebyli černoši zrovna

obvyklými obyvateli Pyrenejského poloostrova a jako takoví byli ve společnosti značně ostrakizováni. Zde vidíme vyloučení Lazarillovy rodiny na okraj společnosti. Otec Guzmána byl lichvář. V první kapitole se uvádí, že pocházel z Levanty, což je geograficky oblast východně od Benátek, mohlo se tedy jednat o moriska. Guzmánova matka byla prostitutka, přičemž asi není nutné nikterak hodnotit sociální postavení takovýchto žen. Porovnáme-li dětství Lazarilla a Guzmána, Guzmán vyrůstal v materiálně bohatším prostředí a to díky práci svého otce. Guzmán se však také nakonec ve 12 letech stává sirotkem. Rovněž Pablos z Quevedova Rošťáka má rodiče, kteří nejsou zrovna ctnostní. Otec je lazebník, ovšem, jak uvádí vypravěč-Pablos, při holení *„bylo mu (otci) dokázáno, že když lidem holil bradu a zvedl jim obličej od misky, aby je umyl, můj (Pablosův) bratříček jim mezitím hezky pohledně obracel kapsy naruby.“*³⁵ Pablosova matka byla zase čarodějnice.

Všechny tři pikaresní romány také začínají právě kapitolou, v nichž se popisuje dětství hlavních hrdinů. Zatímco Život rošťáka není retrospektivní, Guzmán i Lazarillo ano. Je také zajímavé, že v prvním pikaresním románu, Lazarillovi, kromě první kapitoly již o rodině není žádná zmínka.

Další společný rys, který jsem uvedla, je touha po zlepšení společenského statusu, která je společně s hladem hnacím motorem každého pícara. Pro hlavní postavy je dle mého názoru typické, že jsou si vědomi, že v tomto se mohou spolehnout jen na sebe. Společnost pícarům nepomáhá, život jim neusnadňuje, naopak jim uděluje lekce, které jim ovšem na druhou stranu pomáhají k jejich autoformaci. Konkrétně v Lazarillovi můžeme pozorovat uvědomění si faktu, že je na všechno sám hned v prvním traktátu, kdy dostane lekci od svého prvního pána, slepce, který ho probudí z dětské důvěřivosti, když mu tvrdí, že uvnitř sochy je slyšet hukot a když k ní dá Lázaro hlavu, slepec ho o bronzovou sochu udeří. Z této první lekce si tedy Lazarillo odnese také ostražitost neboť *„ten člověk má pravdu; musím zbystrit zrak, dávat si pozor a hledět, jak bych se protloukl, neboť jsem odkázán sám na sebe.“*³⁶

Pícarové se snaží vymanit ze společnosti, ve které žijí, ze své chudoby a nevalného společenského postavení. Zajímavé a ironické je, že k lepšímu postavení jim mají dopomoci úskoky, podvody a lži. Celých sedm kapitol Lazarilla popisuje jeho cestu za lepším postavením. Rovněž Pablos z Quevedova Rošťáka si je již od dětství vědom, že nechce setrvat ve svém společenském stavu, nýbrž se chce vzdělávat ve škole; tvrdí o sobě,

³⁵ QUEVEDO, F. *Život rošťáka* In: *Tři španělské pikaresní romány*, s. 123

³⁶ ANONYMNÍ, *Život Lazarilla z Tormesu* In: *Tři španělské pikaresní romány*, s. 13

že „odmalička vždycky smýšlel jako kavalír“³⁷ Také Guzmán si je vědom, že aby se posunul dále, musí opustit svou rodinu, tvrdí že „Viděl jsem, že pro mne z bídy nevede jiná cesta než se odvážiti a odejít z domova.“³⁸ Dalším charakteristickým prvkem, který jsem zmínila je tedy hlad. Ten je převážně v Lazarillovi přítomen neustále, hrdina trpí hladu u svého prvního pána, slepce, ovšem jak zmiňuje, v porovnání s jeho druhým pánem, jímž byl kněz, byl lakomý slepec „*Alexandrem Velikým*.“³⁹ Hlad není jen problémem, který sužuje hlavního hrdinu, je obecně přítomen v pikareskních románech. Ve většině případů, kdy se v pikareskním románu hovoří o jídle, nezmiňují se autoři o tom, že by ho bylo hodně, spíše naopak, je tomu například i Guzmánovi v epizodě, kdy popisuje stravování v Alcalá de Henares, kde chtěl studovat na kněze.⁴⁰ V Buscónovi se také hovoří o hladu, například v kapitole, když je Pablos na studiích v Alcalá de Henares a vypráví, kterak správce penzionátu, Cabra šetřil na jídle a „*horlil proti obžerství, přestože je za celý svůj život nepoznal; a velmi se don Alonso smál když jsme mu líčili, jak pod příkázání Nezabiješ! zahrnoval Cabra i koroptve a kapouny a všechno, co nám nechtěl dávat, a vlastně i sám hlad, neboť se zdálo, že považuje za hřích nejen jen zabít, ale i ublížit mu, soudě podle toho, jak škulil na jídle.*“⁴¹ Nejvíce však je toto téma rozvíjeno v Lazarillovi. Třetí Lazarillov pán byl zchudlý hidalgo. V jeho domě Lazarillo skutečně trpěl hladu a bylo mu hidalgo tak líto, že se s ním o to, co vyžebra, podělil.

V této kapitole je zajímavější než hlad spíše jakýsi vhled do reálné situace tehdejší doby. Hidalgové byli drobná šlechta, která, jak již jsem naznačila v předchozí kapitole, byla rovněž postižena nedobrou hospodářskou situací ve Španělsku. Jakožto šlechtici však hidalgové nemohli pracovat, poněvadž práce šlechtě na rozdíl od rolníků nepříslušela. Někteří kritici se domnívají, že právě tato kapitola hezky líčí situaci za vlády Habsburků, tedy že i přes špatnou ekonomickou situaci se společnost neuměla vymanit ze svých řádů a zásad, které krizi ještě více prohlubovali. K tomuto tématu se ještě podrobněji vrátím v další části mé práce.

Dalším rysem je formování hlavních postav díky událostem, které se jim dějí, prostřednictvím služby u pánů se učí novým věcem. Toto platí stoprocentně u Lazarilla, veškerá škola, kterou absolvuje, je škola života. Quevedův Rošťák do školy jde, ale po

³⁷ QUEVEDO, F. *Život rošťáka* In: *Tři španělské pikareskní romány*, s. 124

³⁸ ALEMÁN, M. *Dobrodružný život Guzmána z Alfarache*, s. 35

³⁹ ANONYMNÍ, *Život Lazarilla z Tormesu* In: *Tři španělské pikareskní romány*, s. 21

⁴⁰ ALEMÁN, M. *Dobrodružný život Guzmána z Alfarache*, s. 406-407

⁴¹ QUEVEDO, F. *Život rošťáka* In: *Tři španělské pikareskní romány*, s. 136

potyčce se spolužákem, který uráží jeho matku se rozhodne školy zanechat a nadále se učí také od svých pánů. Guzmán z Alfarache vystuduje na kněze, tato kapitola je ale v knize z mého pohledu zařazena za účelem kritiky církve, nikoliv za účelem dokreslovat úroveň Guzmánova vzdělání. Pícarové se tedy učí díky svým pánům a situacím, do kterých se dostávají. Je nutné dodat, že tyto situace nebývají často příjemné a pícarové musí použít svoji obratnost, často i úskoky a lži, aby situaci využili ve svůj prospěch. Jak již jsem zmínila, cesta k lepšímu životu tedy u pícarů nebývá doprovázena ušlechtilými činy, ale spíš krádežemi, úskoky, žebráním. Lazarillovi hned v první kapitole, po již zmíněné epizodě se sochou býka, řekne slepec „*Hlupáku, pamatuj se, že slepcův sluha musí být drobet chytřejší než sám ďábel.*“⁴² a podle mého názoru se podle tohoto poučení chová nejen Lázaro ve službě u slepce, ale obecně všichni pícarové. Lázaro, Guzmán i Pablos se vždy snaží přechytračit své pány. U Lazarilla to můžeme pozorovat převážně v první kapitole, kdy se snaží přechytračit slepce s vínem či klobásou, u Guzmána připomeňme jeho službu u kuchaře v šesté kapitole.⁴³ V knize Guzmán de Alfarache můžeme na konci řady kapitol pozorovat jakési morální poučení, shrnutí události epizody.

Pícarové mají nepochybně řadu společných rysů, ale již jen z porovnání objemu a struktur tří základních románů tvořících pikareskní žánr je jasné, že se od sebe odlišují. Forma, v jaké je psán Lazarillo je značně jednodušší, než román Alemána, který je mnohem rozsáhlejší a zaujímá větší geografickou šíři. Rovněž pícarové jsou v lecčem odlišní. Lazarillo, jak postava, tak dílo, by se mohlo zdát v mnohém velmi jednoduchým románem, trpícím větším schématismem než ostatní dvě díla. Postava Lazarilla může působit lehce naivně, já se však osobně domnívám, že tato naivita je trošku švejkovská, tedy je užita záměrně tak, aby sloužila kritické funkci knihy. Guzmán je jiný, podle Běliče je tento pícaro velmi protichůdná postava, je si vědomý, že dělá špatnosti a podvody, ale obhajuje si je. Na druhou stranu se však chce polepšit.⁴⁴ Pablos, rošťák, je pak již naprosto cynický, toto dílo je v pesimistickém pohledu na svět velmi ovlivněno barokní kritikou. Odlišnost pícarů bývá marxistickými kritikami připisována právě tím, že se v nich odrážejí historické realie daného období, zjednodušeně řečeno, že zrcadlí hospodářskou krizi ve Španělsku a její důsledky.⁴⁵ Tímto tvrzením se budu dále zabývat v poslední části. Je však zcela nepochybné, že pícarové vytvářejí charakteristický typ v literatuře.

⁴² ANONYMNÍ, *Život Lazarilla z Tormesu* In: *Tři španělské pikareskní romány*, s. 13

⁴³ ALEMÁN, M. *Dobrodružný život Guzmána z Alfarache*, s. 118-125

⁴⁴ BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*, s. 136

⁴⁵ Tamtéž, s. 137

3.2 Témata zachycená v pikareskních románech

Zatímco shodné rysy nám potvrdily, že pikareskní romány tvoří určitou významnou skupinu literárních děl důležitých pro zkoumání španělského písemnictví, témata, která se v pikareskních románech řeší by nás měla posunout blíže k tématu realismu, který je předmětem zkoumání této bakalářské práce. V této subkapitole zmíním konkrétní pasáže v knize, které se tématy zabývají

V předchozí části jsem již naznačila, že jsou především tři témata, historické aspekty, které se podle některých vědců objevují v pikareskních románech. Je zde nutné říci, že uvádím-li historické aspekty, myslím tím sociální, hospodářské a duchovní otázky, jež byly aktuální v době vydání, o kterých však netvrdím, že jsou věrohodně zachyceny v románech. Toto bude nezaopatřeno rozebráno v poslední části práce z pohledu literárních vědců zabývajících se pikareskními romány. Vzhledem k faktu, že literatura často odráží společenská témata, je však ale jisté, že některá témata mají svůj historický základ.

Teoreticky jsme uvedli, že v pikareskních románech mohou být zachyceny následující nešvary – sociální úpadek části obyvatelstva spojen s tuláctvím a žebrotou pramenící z hospodářské krize a kritika církve. Kritika církve je podle některých odborníků na pikareskní romány ovlivněna učením Erasma Rotterdamského, přičemž ovlivněno je ponejvíce dílo o Lazarillovi, vzhledem k faktu, že, jak již jsem uvedla, po tridentském koncilu upadlo Erasmovo učení ve Španělsku v nemilost a ke slovu se dostala novoscholastika. Co se týče teorií o autorovi románu, často se právě spekuluje o vzdělanci ovlivněném erasmismem.

Zmíněk o církvi najdeme v Lazarillovi hned několik. Lázaro sloužil knězi, prodavači odpustků, kaplanovi a jeho posledním pánem je vikář. Ve službě u kněze trpí hladem, Lázaro zmiňuje jeho lakotu. O svém dalším pánovi, prodejci odpustků, kterému slouží v páté kapitole se vyjadřuje takto: „*Pátý pán, s nímž mne osud svedl, byl nejdrzejší a nejnestydatější kramář s odpustky, jakého jsem kdy viděl a sotva kdy uvidím; a myslím, že vůbec nikdo na světě neviděl darebáka prohnanejšího, který by znal a vynalézal tak rozmanité úskoky a tak obratné lsti.*“⁴⁶ V kapitole je popisována epizoda, kdy se prodejce odpustků spojí s jedním rychtářem (aguacilem), aby oklamali lidi a donutili je k nákupu odpustků. Tohoto svého pána Lazarillo odsuzuje zřejmě nejvíce. V poslední kapitole, kdy

⁴⁶ ANONYMNÍ, *Život Lazarilla z Tormesu* In: *Tři španělské pikareskní romány*, s. 46

se Lazarillo přes svého posledního pána, vikáře, dostane k práci vyvolávače vína, je také ukryta kritika duchovních, kteří často nežili v souladu s desaterem. Vikář ožení Lázara se svoji služebnou, aby se vyhnul pomluvám o tom, že s ní má poměr.

Guzmán se stal pážetem u kardinála, zde zase popisuje, jaké laskominy měl kardinál ve svém domě, což se také zrovna neslučuje se střídmostí, kterou by měli křesťané dodržovat. Guzmán taky při svém pobytu na koleji při studiu teologie ironicky glosuje, kterák hospodyně šidily jídla, aby přilepšily podprefektovi – „*Nikdy se neobjevila ve stravovně čtvrtka skopce, aby postupně nezmizela ze čtvrtiny pětiny a s ní i ledvinka; pak řeknou, že ji obětovaly nějakému svatému, jehož jméno jste nikdy neslyšeli, a tak jsme vždycky zůstaly bez ledvinky.*“⁴⁷ Kritika církve však není tak zřejmá jako v Lazarillovi, Guzmán kritizuje spíše představitele veřejné moci jako písaře, aguacily, atp.⁴⁸ Quevedův román je pak, co se týče kritiky odlišný; Quevedo nekritizuje ideje, ale karikuje osoby, dělá si tedy legraci ze samotných mnichů či jeptišek, prostřednictvím této karikatury se tedy spíše vysmívá, než že by kritizoval, církvě.

Hovoříme-li o žebráctví a tuláctví, je nutné říci, že oba jevy jsou v pikareskních románech bez pochyby přítomné. Je v přímo v osobnosti pícara, že se nikde neumí usadit a putuje z místa na místa, od pána k pánovi. V pikareskních románech není důležité, kde se děj odehrává, cesta pícara spíše symbolizuje jeho životní cestu, romány si nedávají za cíl faktograficky popsat, kde se pícaro nacházel. To je v souladu s naším tvrzením, že v pikareskních románech obvykle nebývají rozsáhlé popisy. V románech jsou samozřejmě zmíněna určitá města, nebo konkrétní místa (například socha býka u mostu v Salamance známá z první kapitoly Lazarilla), nejsou však konstitutivním prvkem románů. Děj by se mohl odehrávat na jakémkoliv jiném místě ve Španělsku.

Jak již jsem zmínila, pícaro nemá v povaze se usazovat, z místa na místo jej žene touha po dosažení lepšího života, ale také jakési svobodné smýšlení, později u Guzmána i touha po dobrodružství. V Lazarillovi tato touha po dobrodružství chybí, Lázaro chce jednoduše dosáhnout lepšího postavení, jeho cesta, což je ostatně i dobře vidět obzvláště díky jednoduché výstavbě kapitol, je cesa za ctí. V Guzmánovi můžeme spatřovat posun k touze po dobrodružství, toto je vidět například v kapitole, kdy hlavního hrdinu vezme kardinál do svého domu, aby se o něj postaral a udělal z něj pážete. Guzmán hodnotí pobyt u svého pána jako něco nepřírozeného pro život pícara, říká „*Zvykl jsem si na to své zlaté živobyty*“ *mým světem byla hospoda, putyka byla středem mého života a švindl byl*

⁴⁷ ALEMÁN, M. *Dobrodružný život Guzmána z Alfarache*, s. 409

⁴⁸ BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*, s. 85

začátkem a koncem mého snažení: to se mi líbilo, to bylo moje, a všechno, co s tím nesouviselo, nemělo nic společného se mnou.“⁴⁹

Žebrota je jedním ze základních způsobů obživy. Lazarillo měl velmi dobrého učitele, slepce, „*který ve svém řemesle byl mistr nad mistry*“⁵⁰ a tento svůj um se mu daří dobře zhodnotit. Takto například popisuje svoje žebrání ve službě u třetího pána, chudého hidalga, kde žebral nejen pro sebe, ale i k uživení svého pána. „*Tichým a bolestným hlasem, s rukama sepjatýma na prsou, Boha před očima a jeho jméno na jazyku, začne žebrat u dveří domu, které se mi zdály největší. A poněvadž jsem to řemeslo sál s mateřským mlékem, lépe řečeno, poněvadž jsem se mu vyučil u onoho velikého slepého mistra, ukázal jsem se tak zdatným žákem, že ačkoliv v tom městě lidé neslynou milosrdenstvím a ačkoliv rok nebyl příliš úrodný, počínal jsem si tak obratně, že než odbily čtyři, měla jsem již právě tolik liber chleba uskladněných v žaludku a více než dvě další v rukávech a za řadry.“⁵¹ Rovněž Guzmán se věnoval žebrotě, třetí kniha románu vypráví „*jak se Guzmán živil žebrotou a co se mu jako žebrákovi v Itálii přihodilo.*“ V tomto díle také vypráví o dalším žebrákovi, jež zemřel ve Florencii, je vidět, že žebráctví je velmi významné téma v pikareskních románech. V kontextu pikareskního románu je také dobré si všimnout, jakou formu pícarové žebrali, vždy v žebrání používali modlitby. Slepce například „*uměl z paměti sto a bůhvíkolik ještě modliteb; dovedl nasadit hluboký, vážný a velmi zvučný tón, který se hlasitě rozléhal po celém kostele, v němž se modlil; při modlení bral na sebe velice příhodně pokornou a zbožnou tvář, aniž kroutil ústy a vyvracel oči v sloup, jak to dělají jiní žebráci.*“⁵² Guzmán se do služby ke kardinálovi dostal rovněž díky pobožným modlitbám, které doprovázely jeho žebrotu a kardinál – Jeho milost „*... nade mnou pocítila velkou lítost, nepřipadal jsem jí jako člověk, ale jako zjevení samého Pánaboha.*“⁵³ Je nutné zdůraznit, že pícarové také, aby vzbudili soucit a dostali almužnu, často simulovali nemoc či jiné neduhy. Almužnu tedy získávali touto lstí a také díky tomu, že se tvářili velmi pobožně. Nástroj církve, modlitby, tedy používali velmi nečestně, ke zjištěným účelům. Tento způsob je, podle mého názoru, další kritikou církve. Navíc vidím jistý paralelismus v počínání pícarů a prodejce odpustků, ten také využil církve a pověrčivosti lidí, která možná pramenila z církevních dogmat, k prodeji odpustků. Pícarům*

⁴⁹ ALEMÁN, M. *Dobrodružný život Guzmána z Alfarache*, s. 186

⁵⁰ ANONYMNÍ, *Život Lazarilla z Tormesu* In: *Tři španělské pikareskní romány*, s. 13

⁵¹ ANONYMNÍ, *Život Lazarilla z Tormesu* In: *Tři španělské pikareskní romány*, s. 35

⁵² Tamtéž, s. 13

⁵³ ALEMÁN, M. *Dobrodružný život Guzmána z Alfarache*, s. 181

se tedy často daří získat milosrdenství, slitování či almužnu zneužíváním církve, ta ale ovšem také získává benefity zneužíváním lidí.

Sociální a hospodářskou situaci můžeme sledovat na základě popisovaných skutečností ve všech pikareskních románech. Jak již jsem uvedla, pikareskní romány jsou charakteristické typizací postav. Pícarové zde znázorňují sociálně slabou vrstvu. V kontrastu s nimi jsou jejich pánové, kteří jsou z řad aristokracie, duchovních či střední třídy. V pikareskních románech, obzvláště tedy v Buscónovi, jsou velmi barvitě líčeny postavy, jsou charakterizovány nepřímou a z dostáváme představu o fungování společnosti v tomto literárním světě. Pokud pícarové slouží u duchovních, často je zmiňováno, jak luxusní život vedou, vzpomeňme například Guzmánova kardinála, jeho palác, obutí (Alemán zmiňuje, že i jeho pázata byla obuta, zřejmě ne příliš častý jev té doby) či jeho truhlu se sladkostmi.⁵⁴

Ve třetí kapitole, ve které je Lázarovým pádem zchudlý hidalgo, můžeme pozorovat, co jsme již naznačili, že tedy chudobou byli postihnuti i nejnižší šlechtické vrstvy. Lázaro, když objeví, že jeho pán je na tom snad ještě hůře, než on sám a společenské postavení mu nedovolí ani pracovat, říká: „*Ó Pane, kolik takových jich asi chodí po světě, kteří pro tu neblahou věc, již říkají čest, snášejí více, než by byli ochotni trpět pro Tebe.*“⁵⁵ Hidalgo později Lazarillovi svěřil, že odešel z rodného kraje, kde nechal své bohatství, poněvadž se musel první klanět jednomu bohatšímu a urozenějšímu pánovi a to zraňovalo jeho čest.⁵⁶ V této kapitole můžeme tedy sledovat rozpor mezi životem šlechtice, který se nechá živit z Lázarem vyžebnaných peněz či potravin, ale na druhou stranu požaduje, aby mu byla projevoována čest. Vidíme zde tedy nelogičnost jakýchsi pravidel a hierarchicky rozdělené společnosti, která svými pravidly svazuje člověka a dělá z něj otroka společnosti. Z mého pohledu je Lazarillo jakožto sluha mnohem svobodnější, než jeho pán svázaný konvencemi, a který i přes svoje postavení tvrdí, že „... *hidalgo kromě Boha a krále není nikomu ničím povinován; a není správné, aby urozený člověk byl i jen v nejmenším slevil z vážnosti, kterou dluží své osobě.*“⁵⁷ Pícarové, což je velmi dobře vidět převážně v díle Matea Alemána, se samo setkávají s řadou dalších drobných zlodějíčků a podfukářů, kteří dokreslují atmosféru románové reality. V románech jsou taky zmínky o nejstarším povolání, matka Guzmána i Pablose jsou popisovány jako krásné ženy, o něž byl zájem.

⁵⁴ ALEMÁN, M. *Dobrodružný život Guzmána z Alfarache*, s. 180-204

⁵⁵ ANONYMNÍ, *Život Lazarilla z Tormesu* In: *Tři španělské pikareskní romány*, s. 35

⁵⁶ Tamtéž, s. 40-41

⁵⁷ Tamtéž, s. 41

Při svém pobytu v Madridu si Guzmán všímá, že ve městě se živí prostitutí i muži. „*Viděl jsem tam mnoho mužů, kteří neuměli jiné řemeslo a neměli jinou rentu než krásnou tvářičku ...*“⁵⁸

Jak jsem již zmínila, v románech není kladen důraz na místa, která se v dílech objevují, ovšem nejsou to samozřejmě místa fiktivní, což, jak dále uvidíme, nahrává marxistickým teoretikům, aby ztotožňovaly události a okolnosti v pikareskních románech. Děj se odehrává ve Španělsku, v případě Guzmána i v italském Janově; v té době spřátelené království Španělska, janovští bankéři půjčovali králi peníze, nebo i v Seville, zde je zmínka, že lidé z tohoto přístavu putovali do Nového světa, aby našli lepší život Guzmán se ženou přišel do Sevilly stejně jako řada dalších „*... co jeli do Peru, a s nadějí, že si obchodováním s Indiemi vyděláme na nový dům, děj se co děj, a že si jej vystavíme ze stříbra a vydláždíme jej zlatem ...*“⁵⁹ Také Pablos se vydává do „*zemí indických, abych zkusil, zdali se při změně světa a země zlepší můj osud.*“⁶⁰ Tyto zmínky o tom, že se do Ameriky ze Sevilly vydávala spousta lidí, aby hledali lepší život, mají rozhodně svůj historický základ, přičemž se také soudí, že řada z nich utíkala ze Španělska před spravedlností. Bavíme-li se o lokacích, zachycených v pikareskních románech, zajímavé je, že převážná většina děje se odehrává ve městech, nikoliv na venkově. V pikareskních románech nejsou přímé odkazy na špatnou hospodářskou situaci, ani mnoho historických zmínek, konkrétní roky nebývají v románech zohledněny. Za povšimnutí stojí poslední věty Lazarilla, kdy hlavní hrdina dosáhne vysokého postavení, dostane královský úřad a ožení se. Tohoto svého postavení Lázaro docílil v témže roce, kdy „*... náš vítězný císař vstoupil do slavného města Toleda a shromáždil tam kortesy; ...*“⁶¹, mohlo se tedy jednat o rok 1538.

⁵⁸ ALEMÁN, M. *Dobrodružný život Guzmána z Alfarache*, s. 420

⁵⁹ Tamtéž, s. 430

⁶⁰ QUEVEDO, F. *Život rošťáka* In: *Tři španělské pikareskní romány*, s. 238

⁶¹ ANONYMNÍ, *Život Lazarilla z Tormesu* In: *Tři španělské pikareskní romány*, s. 53

4. Pohled literárních kritiků na realismus v pikaresce

V prvních dvou částech této bakalářské práce jsme teoreticky vymezili všechny pojmy potřebné k pochopení našeho tématu. Třetí část pak identifikovala témata a charakteristiky pikareskních románů na námi vybraných konkrétních dílech, Lazarillovi, Guzmánovi a Rošťákovi, které společně utvářejí stěžejní díla celého žánru pikareskních románů. V této části se budeme zabývat přímo přístupem literárních kritiků k pikareskním románům, respektive k realismu jako takovému v pikareskních románech.

V teoretické části jsem uvedla, že existuje proud literární kritiky vycházející z marxistických teorií, které považují literární dílo za odraz historické skutečnosti. Takto bývá často přistupováno i k pikareskním románům. V českém prostředí je známá kniha literárního teoretika Oldřicha Běliče *Španělský pikareskní román a realismus*, která se snaží ukázat, že pikareskní romány mají reálný historický základ.

Další významní literární kritikové, jako je Francisco Rico či Marcel Bataillon, se také důkladně zabývají pikareskními romány a jejich názory na realismus v pikareskních románech srovnáme s názory Běličovými.

4.1 Přístup Běliče k realismu v pikareskních románech

Běličovo dílo *Španělský pikareskní román a realismus* byl vydán v roce 1963, kdy v literární teorii převládal marxistický přístup. Hned v úvodu autor uvádí, že cílem práce je „... dokázat, že španělský pikareskní román je literatura realistická“⁶² přičemž se kniha snaží vyvrátit či polemizovat s tvrzeními jiných badatelů, kteří pikareskní román za realistický vůbec nepovažují. Vymezuje se i představitelům tradiční literární teorie. Kniha tedy stanovuje několik tezí a snaží se dokázat, že společnost a témata pikareskního románu je odrazem společnosti doby, v které se pikareskní romány psaly. Tyto teze Bělič obhájí na základě odborné literatury, převážně historických knih. Nedostatek však spatřuji v tom, že se nejedná o historické dokumenty z doby, kdy se dílo psalo, ale o knihy pojednávající o dějinách Španělska, přičemž jejich (převážně sovětské) autoři jsou rovněž ovlivněni marxistickou filosofií. Máme-li zobecnit Běličův přístup, dalo by se říct, že považuje pikareskní román za angažovanou literaturu.

⁶² BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*, s. 5

V druhé části jsme uvedli, že pícaro je vnímán jako antihero, antihrdina, dáváný do kontrastu k hlavním postavám rytířských románů, *caballeros*, kteří znázorňovali šlechtné ideály. Naproti tomu pícaro, jak víme, představuje obyčejného člověka z okraje společnosti. Bělič však tvrzení o pícarovi jako antihrdinovi odmítá a to na základě předpokladu o tom, že pikareskní romány mají dobrodružného ducha.⁶³ Na základě četby Lazarilla, Guzmána a Buscóna se domnívám a stanovila jsem v předchozí kapitole, že dobrodružství není základní charakteristikou románu. Lazarillo dobrodružství nehledal, hledal čest. Nelze z mého pohledu stanovit, že hlavní hrdina má dobrodružného ducha. Na tomto však staví Bělič a odmítá antihrdinství pícara, poněvadž tvrdí, že jakožto dobrodružná povaha, pícaro je „...*dítě dobrodružství, jež přece plodila hrdiny (vojáky a dobyvatele)*“⁶⁴ Tvrzení, že je pícaro antiheros je podle Běliče znakem nepochopení společenské podstaty pikaresky. Z pohledu historie totiž podle něj žádný heroismus neexistoval, lidé nechtěli chodit do válek, a z tohoto důvodu nemohl existovat ani antiheroismus.

Dostaneme-li se historickým okolnostem, kterými Bělič podporuje své argumenty o realismu v pikareskních románech, můžeme se opět setkat s tuláctvím, nedobrou hospodářskou situací a daňovým břemenem. Zvláštní důraz je zde kladen na monarchii obecně a na církev. Ty jsou hodnoceny rovněž s marxistického hlediska. Bělič se historickými okolnostmi zabývá v třetí kapitole knihy⁶⁵ a celý tón této kapitoly je z mého pohledu velmi zaujatý. Hned na začátku tvrdí autor, že „*Tuláctví bylo v době, kdy se ve Španělsku utvářel a vyvíjel pikareskní román, jevem obecně evropským. Ve Španělsku však nabylo rozměrů tak mimořádných, že se v něm právem spatřuje – vedle inkvisičních autodafé – jeden z nejcharakterističtějších rysů španělského života za vlády Habsburků.*“⁶⁶ Tuto argumentaci se Bělič snaží podpořit argumenty Kurta Konráda, který označuje tuláctví za parasitismus vlastní španělské společnosti.⁶⁷ Na druhou stranu je nutné přiznat, že řada historických faktů, které Bělič uvádí, jsou nepopiratelné, ovšem dle mého názoru nedokazují, že pikareskní román odrážel přesnou historickou situaci.

Vzhledem k faktu, že Španělsko bylo (a stále je) monarchií, je nepopiratelné, že za ekonomickou krizi té doby, mohl právě panovník a jeho nesprávné hospodaření. Bělič

⁶³ BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*, s. 61

⁶⁴ Tamtéž, s. 60

⁶⁵ Viz BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*, s. 31-51

⁶⁶ BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*, s. 31

⁶⁷ KONRAD, K. *Španělská revoluce*, s. 44 cit. podle BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*, s. 31

uvádí, že jediný, kdo nebyl postižený hospodářskou krizí, byla aristokracie, a že absolutistická monarchie se starala jen o dobré blaho aristokracie, nikoliv zbytku obyvatel. Zbytek obyvatel, především rolníci, se v důsledku daňové zátěže nacházeli na okraji bídy, přičemž jsme řekli, že právě z prostředí na okraji společnosti pochází náš pikareskní hrdina. Marxistická kritika se tedy cítí být oprávněna ztotožnit tuto, bezpochyby existující sociální skupinu, s pícarý. Tuláctví podle marxistických kritiků mělo kořeny ekonomické. a odporuje některým názorům, že pícarové nemají přebraz v ekonomické situaci, ale v líné nátuře Španělů. marxističtí kritikové vidí veškerou zhoubu Španělska ve fungování monarchie.

Marxistická kritika teda tvrdí, že pikareskní romány jsou literaturou angažovanou, přičemž reálné předobrazy španělské společnosti můžeme podle Morela-Fatii sledovat ve třech nejcharakterističtějších postavách – žebrákovi, duchovním a rytíři.⁶⁸

Další tvrzení, které Bělič analyzuje, je náboženská kritika a satira v díle, přičemž dochází ke stejnému závěru jako většina jiných literárních teoretiků a to, že se pikareskní romány mají za cíl kritizovat církev. Postavy, které mají co do činění s církví, jsou podrobování poměrně silné kritice, viz například Lazarillovi pánové – „*Z devíti lazarillových pánů je jeich pět duchovního stavu nebo aspoň sluhů církve. První ho mučí hladem (maquedský kněz); druhý (milosrdný bratr) je pederast; třetí (bulař) učí Lazarilla podvodu; čtvrtý (kaplan) ho vykořisťuje; a pátý (vikář) mu dá za ženu za svou konkubínu. Věru pěkná společnost.*“⁶⁹

Realismus v pikareskním románu se Bělič snaží podpořit dalšími argumenty, mimo jiné tvrdí, že nelze hovořit o typizaci postav, poněvadž v dílech jsou postavy vyobrazování jako „arci“ – arcirošťák, arcipodvodník, arcslepec a jako takoví nutně museli mít historicky reálný základ.⁷⁰ Poslední argument marxistické teorie, který uvedu, a který by teoreticky mohl potvrzovat představu a realismu v díle se opírá o existenci tří základních děl, Lazarilla, Guzmána a Rošťáka. Tato díle vznikla každá v trošku jiné době během Zlatého věku španělské literatury a reflektuje témata z odlišného úhlu pohledu. Právě tento fakt nahrává tvrzení, že se jedná o jakousi kroniku doby, angažovanou literaturu.⁷¹

⁶⁸ MORELO-FATIA, Etudes sur l' Espagne, s. 162 a 164 cit. podle BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*, s. 31

⁶⁹ BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*, s. 93

⁷⁰ BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*, s. 140

⁷¹ BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*, s. 170-171

4.2 Přístup Rica k realismu v pikareskním románu

Francisco Rico je španělský literární kritik a je považován za odborníka na pikareskní román. Jeho názor na realismus v pikareskním románu se liší od názoru marxistických vědců. Podle Rica je sice pikareskní román realistický, ale ne ve smyslu marxistickém. Nelze hovořit o pikareskním románu jakožto historickém dokladu doby španělské společnosti v době vydávání.

Vezmeme-li si jako příklad pikareskních románů Lazarilla, Rico se domnívá, že jde o důmyslnou konstrukci reality.⁷² Kritik netvrdí, že by se v díle neobjevovali reálné prvky tehdejšího života, odmítá však vidět v pícarovi odraz doby. Podle něj se jedná o důmyslný podvod.⁷³ Když si všimneme, jakým způsobem je dílo napsáno, jedná se o fiktivní dopis, je jasné, že autor chce, abys dílo působilo reálně, hodnověrně. Čtenář tedy nemůže Lazarilla považovat za fiktivní konstrukt, ale naopak v rámci koncept mimesis jako odraz známé reality. Je však nutné si uvědomit, že odraz reality se nerovná historické přesnosti ztvárnění. Rico navíc nepopírá vliv dalších uměleckých žánrů a děl doby na pikareskní romány, ve své studii *La novela picaresca y el punto de vista* zmiňuje například entremeses, krátké divadelní hry, které byly satirické a měli rovněž kritickou funkci.⁷⁴

Teoriím o realismu také odporuje fakt, že čtenář XVI. století nebyl zvyklý hledat opravdovost v literárních textech. Knihy měly pobavit, donutit k zamyšlení, nikoliv suplovat roli encyklopedií, proto není příliš pravděpodobné, že by záměrem autorů bylo zobrazovat realistické obrazy společnosti. Originalita prvního pikareskního románu tkví právě ve vystavění fiktivního příběhu, který byl do té doby ve evropské literatuře ojedinělý. Do té doby byla témata španělských románů svázána s rytířstvím a vznešenými idejemi, nikoliv s jevy každodenního života. V pikareskních románech hovoříme o absolutním zdání reálného života. Právě zdání reality v prvním pikareskním románu, je zřejmě důvodem, proč autor nevedl svoje jméno, chtěl, aby kniha opravdu budila zdání, že ji napsal sám Lazarillo.⁷⁵ Rico dále uvádí, že například přiznání, že Lázarova matka, měla dítě s

⁷² Francisco Rico habló del 'Lazarillo' al ingresar en la Academia In: El País [online] 1987-06-05 [cit. 2015-07-21] Dostupné z WWW:

http://elpais.com/diario/1987/06/05/cultura/549842410_850215.html

⁷³ Tamtéž

⁷⁴ RICO, F. *La novela picaresca y el punto de vista*, s. 106

⁷⁵ CARRETER, F.L. *Para una revisión del concepto "novela picaresca"* [online] s. 32 [cit. 2015-06-01] Dostupné z WWW: http://cvc.cervantes.es/literatura/aih/pdf/03/aih_03_1_007.pdf

černochem, bylo na tu dobu velmi odvážné⁷⁶ a i z toho se dá usuzovat, že se jedná o výplod fantazie autora, poněvadž kdyby se jednalo o reálnou věc, těžko by ji autor přiznal. Pokud bychom tedy měli shrnout Ricův postoj k realismu, můžeme tvrdit, že podle kritika jsou v díle jisté historické aluze, nelze však dílo považovat za historický odraz doby.

4.3 Bataillon a pikareska – folklor vs. erasmismus

Na základě předchozích analýz je již potvrzeno, že jsou určitá témata, která mohou mít historický základ. Zmínili jsme kritiku monarchie kvůli její nehospodárné ekonomické politice, sociální problémy Španělů v době absolutistické monarchie, přílišnou daňovou zátěž, kvůli které se do španělské společnosti dostávalo tuláctví a hlad. Při analýze jsme také hovořili o kritice církve a to v kontextu erasmismu. V této subkapitole se tedy již nebudeme zabývat argumenty, které potvrzují či vyvracejí zachycenou společenskou situaci, ale budeme se věnovat vlivem duchovních směrů a folklórních tradic na romány.

Co se týče Lazarilla, převládá názor, že dílo je ovlivněno myšlenkami Erasma Rotterdamského, které jsme uvedly ve druhé kapitole. Zjednodušeně - existuje názor, že proticírkevní satira je laděná erasmisticky. Pro marxistické literární kritiky není toto důležité, proto se Bělič vlivem učení Erasama Rotterdamského na pikareskní román nezabýval. Morel-Fatio byl první, kdo myšlenku o vlivu tohoto duchovního proudu vyslovil.⁷⁷ Erasmův vliv můžeme spatřovat v tom, že postavy románu jsou svobodné osoby, které sami volí, co dělat. To, že si vybírají špatně je způsobeno tím, že jsou vzdáleni od Boha. Také jakákoliv absence doktrinálního filosofování. Může se zdát, že kritika v pikareskních románech míří konkrétně na nižší duchovní, ale ve své podstatě míří v ducho Erasmove učení ke kritice shovívavosti církve, k nedostatku bratrské lásky.⁷⁸ Na konkrétních duchovních postavách, a to nejen v Lazarillovi, se demonstruje hrabivost církve.

Marcel Bataillon, francouzský hispanista, nesdílí názor, že satirická kritika v Lazarillo je ovlivněna Erasmem, ale vidí přítomnost antiklerikalismus jako pozůstatek ze středověké

⁷⁶ *Francisco Rico habló del 'Lazarillo' al ingresar en la Academia* In: El País [online] 1987-06-05 [cit. 2015-07-21] Dostupné z WWW:

http://elpais.com/diario/1987/06/05/cultura/549842410_850215.html

⁷⁷ BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*, s. 78

⁷⁸ CORONEL RAMOS, M.A. Los [anti]silenos de Erasmo en Lazarillo de Tormes [online] s. 143 [cit. 2015-06-01] Dostupné z WWW: <https://journals.iai.spk-berlin.de/index.php/iberoamericana/article/download/520/204>.

satiry, ze středověkých fabliaux, bajek lidového či pololidového původu. Satira tak má podle Bataillona lidový původ, není ovlivněna žádným duchovním směrem. Podle jiných teoretiků se nemůže Lazarillo ztotožňovat s fabliaux, protože kritika a satira, která byla v bajkách používána je odlišná od té lazarovské, prekapitalistické. Lazarillo nekritizuje ani neobdivuje možnost si polepšit, jen hledá cestu, jak to udělat.⁷⁹

Ať už je Lazarillo ovlivněn erasmismem či nikoliv, je jisté, že vliv folkórních prvků je v románu rovněž přítomen. Lazarillo symbolizuje metamorfózu folklórního vyprávění do moderně pojatého románu.⁸⁰

Shrneme-li názor Bataillona na vliv erasmismu v Lazarillovi, můžeme říci, že kritik se nedomnívá, že by Erasmovo učení mělo přímý vliv na satirickou kritiku použitou autorem románu. Připouští ale, že erasmismus mohl pomoci k vytvoření atmosféry, ve které první protopikareskní román vznikl.

4.4 Srovnání přístupů

Na základě předchozích předložených faktů a studia problematiky bych si dovolila shrnout a zhodnotit, jak prvky v pikareskních románech můžeme považovat za realistické.

Určitě se ztotožňuji s názorem, že sociální situace obyvatel vykreslená v pikareskních románech má své reálné historické kořeny, přičemž daná situace byla nepochybně dána neefektivním hospodařením španělské monarchie. Také je historicky podloženo, že řada obyvatel mířila za lepším životem do Ameriky a také se stahovala z venkova do měst, kde se také odehrává většina děje pikareskních románů. Na druhou stranu si nemyslím, že by pikareskní romány odrážely danou situaci ve Španělsku. Z mého pohledu se autorům pikareskních románů podařilo vytvořit určité literární typy, kteří přežívají jakoukoliv dobu, proto nejde děj a postavy ztotožnit s realitou. Pikareskní Román vytváří univerzální typy.

Všimneme-li si, co tvrdí marxistická teorie, tedy že literatura je v ideálním případě odrazem historie, pak bychom tedy v rámci této teorie museli předpokládat, že Lazarilla napsal sám pícaro, člověk z okraje společnosti, odmítneme-li tvrzení o dokonale vytvořené

⁷⁹ CORONEL RAMOS, M.A. Los [anti]silenos de Erasmo en Lazarillo de Tormes [online] s. 146 [cit. 2015-06-01] Dostupné z WWW: <https://journals.iai.spk-berlin.de/index.php/iberoamericana/article/download/520/204>.

⁸⁰ CARRETER, F.L. *Para una revisión del concepto "novela picaresca"* [online] s.36 [cit. 2015-06-01] Dostupné z WWW: http://cvc.cervantes.es/literatura/aih/pdf/03/aih_03_1_007.pdf

fabulaci, kterou nám představuje Rico. Je však jisté, že člověk z okraje společnosti, bez jakéhokoliv vzdělání by nebyl schopen dílo napsat tak, jak napsáno je.

Uvedli jsme také, že marxistické teorii nahrává také fakt, že tři základní knihy, pikareskní romány, zachycují určité období a společenské okolnosti. Toto však také z mého pohledu nelze připsat na vrub realistickému pojetí pikaresky, nýbrž tomu, že literatura jako taková, jak jsem uvedla v první části, slouží k zamyšlení, ukazuje v rámci konceptu mimeze odraz reality tak, že zjednodušuje určité principy a vytváří archetypy na základě kterých čtenáře intelektuálně stimuluje.

Myslím, že je však zajímavé v knihách sledovat, jak se proměňuje způsob kritiky, přes jemnou satiru a výsměch v Lazarillovi přes Guzmánova zamyšlení až po naprostou esperpentickou satiru v Quevedově díle. Toto opravdu odráží realitu, ale realitu literárních žánrů. Pro realismus na druhou stranu přesvědčují vlivy Erasmova učení v Lazarillovi, s tím, že v dalších dílech už se objevuje jiný kritický přístup, poněvadž i duchovní prostředí je již jiné.

Mezery v Běličově kritice také spatřuji v tom, že cokoliv, co nemůže kritik napasovat na marxistickou teorii a prokázat tak domnělou realitu, označuje za účelný kalkul autora.⁸¹

Existuje rovněž řada kritiků jako autoři z literární skupiny 89, Machado, Unamuno, kteří tvrdí, že hledat realismus v pikareskním románu není dost dobře možné. Další literární historici jako například Angel Valbuena Prat nepopírají realismus úplně, tvrdí, že autoři vycházejí ze skutečnosti, kterou mají před očima, odmítá však angažovanost literatury.⁸²

Zmiňované folklórní prvky mají také vliv na vnímání realismu, proto je marxističtí teoretici odmítají. Podle mého názoru je však jejich existence zcela přirozeným rysem vývoje písemnictví a je tedy v souladu s reálným rozvojem a ovlivňováním se v literatuře.

Z mého pohledu by se pikareskní román mohl považovat za první z realistických románů v literárním slova smyslu, jako román, který reflektuje společenské dění, vytváří vlastní fiktivní svět inspirovaný sociálními a ekonomickými realitami. Rovněž poetikou jazykem a lokacemi je pikareskní román románem realistickým. Stejně jako romány realismu 19.století se děj odehrává ve městech, je v něm převaha dialogů, znázorňuje obyčejné lidi. Nedomívám se, že pikareskní román by měl být považován za literatura angažovanou, které se měla zrodit z bídy a špatného hospodaření habsburské monarchie.

⁸¹ Viz BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*, s. 113

⁸² Tamtéž, s. 12

Závěr

Pikareskní romány jsou důležitou součástí španělské literatury. Jako takové byly ovlivněny tradiční lidovou slovesností a vytvořily nejen jeden celý žánr, ale měli vliv na další autory a jejich díla. O důležitosti pikareskních románů ostatní svědčí i řada teoretických studií zabývajících se postavami, vlivem či prvky těchto děl. Za hlavní díla utvářející celý žánr považujeme tři zmiňované romány, ovšem ve své době vznikalo pikareskních románů spoustu. Autoři, jako například Cervantes, kteří nebyli příznivci pikareskního typu kritiky, byli pikareskní tvorbou rovněž ovlivněni a zahrnovali do svých děl alespoň určité prvky z pikareskních románů, například postavy pícarů.

Pohled na realismus v těchto románech se samozřejmě liší, existuje řada studií, které examinují do jaké míry je pikareskní román hodnověrný, do jaké míry ukazuje habsburské Španělsko v reálné podobě, jakým způsobem zachycuje duchovní směry Zlatého věku. Závěry prací se liší dle příslušnosti kritiků k jednotlivým školám či proudům, přičemž zastánci marxistické teorie naprosto ztotožňují díla s historickými událostmi, naopak jiní kritici toto odmítají a tvrdí že pikareskní díla jsou pouze romány, které mají za cíl pobavit.

Ať už je tomu jakkoliv, je nutné připomenout, co vzešlo z našich analýz, tj. že pikareskní román byl ve své době zcela revolučním románovým žánrem, do té doby nevídaným. Dílo bylo nové nejen svojí formou, ale rovněž i tématy a způsoby jejich interpretace. Nejoriginálnější však na pikareskním románu ve své době bylo podání reality. Byl vytvořen fikční svět, který však měl budít zdání, že jde o realitu. Za tímto účelem byl zvolen i styl pikareskního románu, jeho epistolární forma a podoba fiktivní autobiografie.

Cílem této práce bylo analyzovat žánr pikareskních románů na základě četby děl a některých vybraných kritiků za účelem zhodnotit míru realismu v dílech.

V první části byl k tomu účelu realismus charakterizován, přičemž jsme vymezili obecný pojem realismu ve smyslu filosofickém a realismu ve smyslu literárního žánru. Na základě analýzy jsme došli k závěrům, že v pikareskních románech opravdu existují postoje a zmínky, které by se daly interpretovat z historického hlediska jako reálné, avšak mnohem více se realismus v pikaresce ztotožňuje s realismem jako literárním proudem XIX. století.

V pikareskních románech stejně jako v románech realistických existují shodné prvky – typizace postav, která vytváří literární archetypy, reálné popisy prostředí, které slouží k dotvoření děje a nemá větší umělecký přesah, postavy jsou obyčejní lidé na okraji společnosti. Navíc jsou však v pikareskních románech i dědictví lidové slovesnosti, které dotváří historický kontext doby vzniku pikareskních románů.

Na základě předchizích analýz si dovolím tvrdit, že kdyby byly pikareskní romány pouze literaturou angažovanou, která by kritizovala nešvary habsburské monarchie a církve v XVI. století, bez většího přesahu, již dávno by pro španělskou literaturu nebyla relevantní. Právě určitá nadčasovost pikareskních románů je důvodem, proč je do dnešních dní inspirací a jedním ze základních pilířů španělského písemnictví.

Seznam použitých zdrojů:

Primární literatura:

[1] ALEMÁN, M. *Dobrodružný život Guzmána z Alfarache*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1964, 476 s., obr. příl.

[2] LUNA, J. a QUEVEDO, F.. *Tři španělské pikareskní romány*. Druhá část Lazarilla z Tormesu a Život a skutky Estebanilla Gonzálese 1. vyd., Život Lazarilla z Tormesu a Život rošťáka 2., přeprac. vyd. Praha: Odeon, 1980, 538 s. Světová knihovna (Odeon).

Monografie, články a dokumenty:

[3] AFANASJEV, V. G.(a kol.) 1972 [1971] *Základy vědeckého komunismu: Učební text pro střední stupeň stranického vzdělávání*, přel. Miroslav Mervart (Praha: Svoboda)

[4] ALBORG, J. L. “Capítulo XVIII. La novela picaresca. El *Lazarillo de Tormes*.” *Historia de la literatura Española. Tomo 1: Edad media y renacimiento*. Madrid: Editorial Gredos, 1972. 746-796.

“Capítulo IX. La novela picaresca en el siglo XVII. Otras formas de novela.” *Historia de la literatura Española. Tomo 2: Época barroca*. Madrid: Editorial Gredos, 1972. 454-504.

“Capítulo XI. Quevedo.” *Historia de la literatura Española. Tomo 2: Época barroca*. Madrid: Editorial Gredos, 1972. 591-659.

[5] ALONSO, D. El realismo psicológico en el *Lazarillo* In: *De los siglos oscuros al del oro*. Madrid: Gredos. 1958 pp. 226-234

[6] ALVAR, C., y ARROYO “Alemán, Mateo.” *Gran enciclopedia cervantina. Volumen I: A buen bocado-Aubigné*. Madrid: Editorial Castalia, 2005. 265-304.

[7] BATAILLON, M. *El sentido del «Lazarillo de Tormes»*, París, 1954.

—, (ed. lit.; trad. francesa de A. Morel-Fatio), *La vie de Lazarillo de Tormes*, París, 1958; trad. esp. en *Novedad y fecundidad del «Lazarillo de Tormes»*, Salamanca, 1968.

[8] BĚLIČ, O. *Španělský pikareskní román a realismus*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963, 231 s. Acta Universitatis Carolinae.

- [9] DOLEŽEL, Lubomír. *Heterocosmica: fikce a možné světy*. Vyd. české 1. Praha: Karolinum, 2003, 311 s. ISBN 80-246-0735-2.
- [10] MEYER-MINNEMANN, Klaus, SCHLICKERS, Sabine. *La novela picaresca: concepto genérico y evolución del género (siglos XVI y XVII)* Madrid: Iberomericana. 2008, 608 pp. ISBN 978-84-8487-422-3
- [11] NIERMAYER, K. "...el ser de un pícaro el sujeto deste libro." *La novela picaresca: concepto genérico y evolución del género (siglos XVI y XVII)*. Ed. Klaus Meyer-Minnemann, y Sabine Schlickers. Pamplona: Universidad de Navarra, 2008. 77-116.
- [12] SÁNCHEZ, J.A. *Cervantes a otázka pravdy* In: *Literární paměť a kulturní identita: osm studií pro Annu Houskovou*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2008, 150 s. ISBN 978-80-7215-354-1.
- [13] RICO, F.. *La novela picaresca y el punto de vista*, Barcelona: Seix Barral, 1982
- [14] UBIETO ARTETA, A.. *Dějiny Španělska*. 3., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 915 s. Dějiny států. ISBN 978-80-7106-836-5.
- [15] ZAMORA V. A. *Qué es la novela picaresca*. Buenos Aires: Editorial Columba, 1962.

Online zdroje:

- [16] ABRAHAMS, M. H. *The Mirror and the Lamp. Romantic Theory and the Critical Tradition* cit. dle VILLANUEVA, D. *El realismo intencional* [online] s. 178 Dostupné z WWW: <http://cdigital.uv.mx/bitstream/123456789/6396/2/199024P177.pdf> [cit. 2014-04-29]
- [17] AGUINAGA, C. B. . *Cervantes y la picaresca* Notas sobre dos tipos de realismo *Nueva Revista de Filología Hispánica* Año 11, No. 3/4 (Jul. - Dec., 1957), pp. 313-342 [online] Dostupné z WWW: <http://www.jstor.org/stable/40297246>

- [18] CARRETER, F.L. *Para una revisión del concepto "novela picaresca"* [online] [cit. 2015-06-01] Dostupné z WWW: http://cvc.cervantes.es/literatura/aih/pdf/03/aih_03_1_007.pdf
- [19] CORONEL RAMOS, M.A. Los [anti]silenos de Erasmo en Lazarillo de Tormes [online] s. 146 [cit. 2015-06-01] Dostupné z WWW: <https://journals.iai.spk-berlin.de/index.php/iberoamericana/article/download/520/204>.
- [20] GARGANO, Antonio. La novela picaresca entre realismo y representación de la realidad: el caso del "Buscón" La Perinola: Revista de investigación quevediana, ISSN 1138-6363, N° 10, 2006, págs. 123-132 [online] Dostupné z WWW: <http://dadun.unav.edu/handle/10171/12488>
- [21] KASTNEROVÁ, M. *Fikce a skutečnost – je mimésis překonaný konstrukt?* [online] Dostupné z WWW: <http://filosofiednes.ff.uhk.cz> [cit. 2014-04-29]
- [22] VILLANUEVA, D. *El realismo intencional* [online] s. 180 Dostupné z WWW: <http://cdigital.uv.mx/bitstream/123456789/6396/2/199024P177.pdf> [cit. 2014-04-29]

